

леї. Водночас у відповідь на утиски і порушення прав з боку польського уряду висловлюється ідея про політ. союз з Моск. державою.

Б. також приписують авторство полемічного твору “Пересторога” (бл. 1605—06), що має яскраво виражену антикатолицьку та антиуніатську спрямованість, викриває колонізаційну політику Речі Посполитої, обстоює думку про необхідність піднесення освітнього рівня в Україні шляхом організації своїх шкіл.

Твори Б.: Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні.— К., 1988; Пересторога... // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові.— Львів, 1954.

Про нього див.: Харламович К. Западнорусск. православные школы XVI и нач. XVII вв. Отношение их к инословным.— Казань, 1899; Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітителі І. М. Борецький.— Львів, 1954; Ісачевич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку укр. культури XVI—XVIII ст.— К., 1966; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія.— К., 1990; Грушевський М. Історія укр. літ.-ри. Т. VI.— К., 1995.

Я. Стратій

БУЛГАКОВ Сергій Миколайович (16/28.06.1871—13.07.1944) — філософ, богослов, економіст, громадський і церковний діяч. Народився у м. Лівнах Орловської губ. в родині священника. Початкову освіту здобув у Лівненському духовному училищі (1881—84). У роки навчання в Орловській духовній семінарії (1884—88) пережив глибоку релігійну кризу, що примусила його відмовитися від продовження духовної освіти і перейти до Єлецької гімназії (1888—90).

У 1890 р. Б. стає студентом юридичного ф-ту Моск. ун-ту, після закінчення якого (1894) залишається при каф. політекономії та статистики для підготовки до професорського звання. 1895 р. читанням курсу політекономії в Моск. технічному училищі розпочинає викладацьку діяльність. У 1896—97 рр. виступає з першими науковими публікаціями. 1897 р. успішно складає магістерський іспит і отримує дворічне наукове відрадження за кордон. Упродовж 1898—1900 рр. працює над

магістерською дисертацією в бібліотеках Німеччини, Франції, Англії, вивчає німецьку філософію. 1901 р., після захисту в Моск. ун-ті магістерської дисертації “Капіталізм і землеробство”, його обирають на посаду ординарного професора політекономії Київ. політехнічного ін-ту. В 1903 р. розпочинає (як приват-доц.) читання курсу “Критичний вступ до економічної науки” на юридичному ф-ті Ун-ту Св. Володимира. Київ. період творчості Б. відзначений низкою наукових і публіцистичних праць, в яких відбився духовний шлях мислителя від марксизму до ідеалізму, знайшов обґрунтування його релігійно-філос. світогляд. Публічні лекції й доповіді Б., участь у видавництві ж-лів “Новый путь” (1904) та “Вопросы жизни” (1905), заснування в Києві першої релігійно-філос. газети “Народ” (1906, №1—8, подальше видання заборонене), активна роль у створенні й діяльності Релігійно-філос. тов-ва пам'яті Вол. Соловйова (Москва, 1905) зробили Б. однією з найвідоміших і впливовіших постатей у духовному відродженні поч. ХХ ст.

1906 р. Б. переїздить до Москви, працює приват-доцентом Моск. ун-ту й професором політекономії Моск. комерційного ін-ту. Активна громадська позиція робить його депутатом Другої Державної Думи (1907), робота в якій остаточно розвіює революційні ілюзії Б. і відбиває бажання займатися політикою.

З кінця 1900-х рр. Б. зосереджується на релігійно-філос. творчості й викладанні. Бере активну участь у створенні книговидавництва “Путь”. Не залишає й політекономічних студій — у 1912 р. видає фундаментальну працю “Філософія господарства”, першу частину якої (“Світ як господарство”) захищає у Моск. ун-ті як докторську дисертацію.

Трагічні переживання революційних подій 1917 р. стали останньою краплею у давно назрілому внутрішньому бажанні Б. присвятити себе церковному служінню. Складний духовний шлях мислителя від філос. ідеї Боже-

Сергій Булгаков

ства до живої віри у Христа, у церкву знайшов логічне завершення у прийнятті ним священства (червень 1918 р.). Після рукопокладення Б., активного учасника Всерос. Помісного Собору 1917 р., було обрано членом Вищої Церковної Ради.

В 1918—22 р. Б. продовжує наукову і викладацьку діяльність у Таврійському ун-ті (Сімферополь). У грудні 1922 р., під час чергового етапу акції “очистки” трудової Росії від “паразитуючого класу професорів”, Б. разом із родиною було вислано за кордон, кажучи його словами, “помирати на чужині”. Опинившись у Константинополі, в травні 1923 р. Б. переїздить до Праги, де стає професором щойно створеного й очолюваного П. Новгородцевим Рос. наукового ін-ту. В жовтні 1923 р. Б. виступає натхненником і організатором Братства св. Софії.

У липні 1925 р. Б. приймає посаду професора і декана Православного Богословського ін-ту в Парижі, де працює до останніх днів життя, поєднуючи напружену викладацьку діяльність з плідною богословською творчістю, сумлінним пасторським служінням та невтомним піклуванням у справі розгортання екуменічного руху. 1943 року о. Сергію присуджують вчений ступінь доктора церковної історії. Помер у Парижі, похований на рос. православному кладовищі Сент-Женев'єв-де-Буа.

Дослідники розрізняють у духовній еволюції Б. три періоди: марксистський (1896—1900), релігійно-філос. (1901—18), богословський (з 1919). Перший може бути названий “марксистським” лише умовно: захоплення марксизмом і членство в РСДРП не завадили Б. виявити себе прихильником недоктринального, “часткового” соціалізму і посісти самотійну від лєнінців позицію, схарактеризовану останніми як “легальний марксизм” і ревізіонізм.

Під впливом релігійно-естетичних переживань, роздумів над ідеями І. Канта, Ф. Достоевського, В. Соловйова у світогляді Б. на поч. 1900-х рр. відбу-

вається глибокий злам, що започатковує новий, релігійно-філос. період його творчості. Поєднуючи певний час повернення до релігії з соціалістичною орієнтацією і називаючи себе “християнським соціалістом”, близько 1910-х р. Б. відходить від політ. діяльності та зосереджується на розробленні цілісної релігійно-філос. системи, прагнучи, слідом за В. Соловйовим і П. Флоренським, всеохопного синтезу християнських начал з філософією і наукою. Лейтмотивом вчення Б., викладеного у працях “Філософія господарства” (1912), “Світло Невечірнє” (1917), збірці статей “Тихі думи” (1918), є ствердження цінності буття та матеріального космосу (тип свого філософування Б. визначає як “релігійний матеріалізм”), що мислиться на ґрунті християнського світогляду як розкриття зв'язку світу з Богом. “Світу не належить його буття — воно йому дане” — вихідна теза Б. Тварне буття, мислиме як круговерть виникнення і знищення, є буванням, за множинністю якого приховане єдине, універсальне підґрунтя — матерія, “Велика Матір-Земля” — не тільки життєдайне начало, але потенційно, у вищому творчому зусиллі, “Богоземля”, Богоматір. Вчення про матерію тісно пов'язане з софіологією Б., накресленою в релігійно-філос. працях і систематично розроблюваною у богословській період творчості, до якого Б. вступає з переконанням у неспроможності філософії адекватно висловити християнську істину.

В богослов. працях 20—30-х рр. Б. розгортає софіологію як метафізичне вчення про причетність світу Богові. Стверджуючи софійність не тільки “піднесених”, а й занепалих сторін тварного буття, софіологія Б. охоплює різні аспекти тварної реальності — господарство, мистецтво, творчість, владу, смерть та ін. У софіології історії Б. іст. процес представлено як боголюдський, а його рушієм виступає Церква як образ, в якому Софія виступає головною єднальною ланкою між Богом і світом. Розрізнення “небесного” і “земного” аспектів Софії, ототож-

нення Софії з “усією”, природою Божою, стало підставою для звинувачень Б. в модернізмі та єресі (вчення Б. було засуджене постановами Моск. Патріархії в 1935 р. та Архієрейського Собору в Карловицях у 1936 р.), що не применшує, однак, значущості спадщини Б.-богослова.

Твори Б.: О рынках при капиталистическом производстве.— М., 1897; Капитализм и земледелие: В 2 т. — СПб., 1900; Осн. проблемы теории прогресса // Проблемы идеализма.— М., 1902; От марксизма к идеализму: Сб. статей (1890—1903).— СПб., 1903; Краткий очерк полит. экономии. Вып. 1. Осн. черты современного хозяйственного строя.— М., 1906; О смертной казни // Против смертной казни.— М., 1906; Церковь и культура // Вопросы религии.— Вып. 1.— М., 1906; Церковь и государство // Там само; Церковь и социальный вопрос // Там само; История полит. экономии. Лекции, читанные в Моск. коммерческом ин-те в 1907 г.— М., 1907; Героизм и подвижничество // Вехи. Сб. статей о русск. интеллигенции.— М., 1909; Два града. Исследование о природе общественных идеалов.— М., 1911 (те саме: СПб., 1997); Природа в философии Вл. Соловьева // Сб. первый (изд-ва “Путь”). О Владимире Соловьеве.— М., 1911; Философия хозяйства.— М., 1912 (те саме: М., 1990); Л. Н. Толстой // Сб. второй (изд-ва “Путь”). О религии Льва Толстого.— М., 1912; Простота и опрощение // Там само (дві останні див.: Л. Н. Толстой: Pro et contra.— СПб., 2000); История социальных учений в XIX в. Лекции.— М., 1913; Война и русск. самосознание.— М., 1915; Христианство и социализм.— М., 1917; Свет Невечерний. Созерцания и умозрения.— М., 1917 (те саме: М., 1994; М.; Х., 2000); Тихие думы: Из статей 1911—1915 гг.— М., 1918 (те саме: М., 1996); На пиру богов (Pro et contra) // Из глубины: Сб. статей о русск. революции.— М.; Пг., 1918 (те саме: М., 1990); Святыя Петр и Иоанн. Два первоапостола.— Париж, 1926; Купина Неопалимая. Опыт догматического истолкования некоторых черт в православном почитании Богоматери.— Париж, 1927 (те саме: Вильнюс, 1990); Друг Жениха. О православном почитании Предтечи.— Париж, 1927; Лествица Иаковля. Об ангелах.— Париж, 1929; Икона и иконопочитание.— Париж, 1931 (те саме: М., 1996); Агнец Божий. О Богочеловечестве. Ч. I.— Париж, 1933 (те саме: М., 2000); Утешитель. О Богочеловечестве. Ч. II.— Париж, 1936; Невеста Агнца. О Богочеловечестве. Ч. III.— Париж, 1945; Автобиографические заметки.— Париж, 1946 (2-е вид.— Париж, 1990); Апокалипсис Иоанна (Опыт догматического истолкования).— Па-

риж, 1948 (те саме: М., 1991); Философия имени.— Париж, 1953 (те саме: М., 1999); Православие. Очерки учения Православной Церкви — Париж, 1965 (те саме: М., 1991; К., 1991); Христианский социализм.— Новосибирск, 1991; Христианство и еврейский вопрос.— Париж, 1991; Героизм и подвижничество.— М., 1992; У стен Херсониса.— СПб., 1993; Соч.: В 2 т. — М., 1993; Труды по социологии и теологии: В 2 т. — М., 1999.

Про нього див.: Антонов Н. Сергей Николаевич Булгаков и его религиозно-общественное мировоззрение.— СПб., 1912; *Арх. Серафим (Соболев)*. Новое учение о Софии, Премудрости Божией.— София, 1935; *Його ж.* Протоиерей С. Н. Булгаков как толкователь Священного Писания.— София, 1936; Памяти о Сергия (Булгакова).— Париж, 1945; *Зандер Л. А.* Бог и мир: Миросозерцание о. С. Булгакова: В 2 т. — Париж, 1948; *Кувакин В. А.* Религиозная философия в России: нач. XX в.— М., 1980; *Монахиня Елена*. Профессор протоиерей Сергей Булгаков (1871—1944) // Богословские труды.— М., 1986.— Т. 27 (бібліогр. творів Б. — С. 179—194) (перевид. у додатку до кн.: *Булгаков С. Н.* Два града.— СПб., 1997); *Гайденко П. П.* Антиномическая диалектика С. Н. Булгакова // Критика немарксистских концепций диалектики XX в. Диалектика и проблема иррационального / Под ред. Ю. Давыдова.— М., 1988; *Бодров В. Н.* Сергей Николаевич Булгаков: софиологическое видение мира // Вестник Моск. ун-та. Сер. Философия.— 1989.— №5; *Хоружий С. С.* София — Космос — Материя: Устой филосо. мысли отца Сергия Булгакова // ВФ.— 1989.— №12 (те саме в кн.: *Хоружий С. С.* После перерыва: Пути русск. философии.— СПб., 1994); *Рейтлингер И.* Отрывки воспоминаний об о. Сергии Булгакове // Вестник РСХД.— 1990.— №159; *Давыдов Ю. Н.* Вебер и Булгаков (христианская аскеза и трудовая этика) // ВФ.— 1994.— №2; *Портнягина Н. А.* Христианский социализм (С. Н. Булгаков) // Там само; *Лосский Н. О.* Воспоминания: Жизнь и филос. путь.— СПб., 1994; *Смирнов И. П.* От марксизма к идеализму: М. И. Туган-Барановский, С. Н. Булгаков, Н. А. Бердяев.— М., 1995; *Лосский Вл.* Спор о Софии. Статьи разных лет.— М., 1996; *Давыдов Ю.* Апокалипсис атеистической религии (С. Булгаков как критик революционистской религиозности) // В кн.: *Булгаков С. Н.* Два града.— СПб., 1997; *Аржаковский А. А.* Журнал “Путь” (1925—1940): Поколение русск. религиозных мыслителей в эмиграции.— К., 2000; *Евлампиев И. И.* История русск. метафизики в XIX—XX вв. Русск. философия в поисках Абсолюта: В 2 ч.— Ч. II.— СПб., 2000.

Бібліогр.: *Осоргина Т.* Библиогр. трудов о. Сергия (Булгакова).— Париж, 1987.

М. Ткачук

